

Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Drugo izdanje, Naučnoistraživački institut "IBN SINA" Sarajevo, Sarajevo 2005, 551.

Drugo, neizmijenjeno izdanje publikovane doktorske disertacije Husnije Kamberovića *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine* predstavlja jednu od rijetkih, na novim izvornim pokazateljima baziranih knjiga koja se pojavila u posljednju deceniju i po, a odnosi se na historiju Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom. Činjenica da je u vremenu kada naučna literatura nije "u modi" ubrzo nakon prvog došlo do njenog drugog izdanja može govoriti sama za sebe. Iako se autor naslovom opredijelio da prati begovski zemljišni posjed u Bosni i Hercegovini u austrougarskom periodu, knjiga ima širu dimenziju i vrijedan je doprinos izučavanju pitanja koja su u različitim epohama bosanskohercegovačke i šire jugoslovenske historiografije jednostrano i simplificirano razmatrana, najčešće opterećena aktuelnim političkim trenutkom. Posmatrana tako, sadržajno je između datog naslova i ukupne historije begovskog društvenog sloja u austrougarskom periodu, koji predstavlja posljednju fazu begovske ekonomske moći u našoj zemlji. Nakon Iljasa Hadžibegovića koji je u svojoj knjizi (*Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo 1991/2004) obradio bošnjačko-muslimansko gradsko stanovništvo koje je tada činilo apsolutnu većinu bosanskohercegovačkih gradova, Husnija Kamberović tretira drugu bazu ekonomske i političke moći bosanskohercegovačkih muslimana Bošnjaka u vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.

Knjiga se može podijeliti na dva dijela. Prvi, razmatra historijski značaj i društvenu ulogu begova i begovskih porodica u Bosni i Hercegovini na prelazu 19. i 20. stoljeća i strukturu begovskih zemljišnih posjeda u Bosni općenito. Drugi dio knjige sadrži sveobuhvatnu analizu zemljišnih posjeda 46 krupnih begovskih zemljoposjedničkih porodica.

Prije nego se upustio u koštac sa postavljenim istraživačkim zadatkom doktor Kamberović je u uvodnom dijelu *Historiografsko naslijeđe. Izvori i metodologija* (13-38) porazgovarao sa dosadašnjom historiografijom koja je tretirala, ili se posredno doticala ovog pitanja. U ocjeni vrijednosti radova Kamberović je temeljit i selektivan. Temeljit utoliko što izdvojenim radovima ne prilazi površno već ih anali-

zira, ističući njihovu vrijednost i nedostatke. Selektivan je utoliko što ne nabraja sve radove koji su tretirali problematiku agrara uopće ili konkretno begovski sloj, već bira predvodnike i karakteristične stavove i mišljenja. Istovremeno sučeljava stavove historičara koji su pisali u istom periodu kao i one iz različitih, da bi ih na kraju sve podvrgao vlastitoj kritici i viđenju. Na petnaestak stranica susreli smo se sa Truhelkom, Bašagićem, Feifalikom, Smidtom, Thalloczyem, Čubrilovićem, Skarićem, Hadžijahićem, Hauptmannom, Ekmečićem, Imamovićem, Hreljom, Purivatrom, Tanovićem i drugim. Bez obzira na poširoku lepezu stavova o razmatranim pitanjima, nakon Kamberovićeve ocjene stiže se utisak da svi oni, neki manje neki više, nose breme kojeg se nisu mogli ili nisu htjeli riješiti – aktuelnog političkog trenutka, pa se čini da je sva dosadašnja historiografija o ovoj temi nosila navijačku zastavu, pri čemu je glavna odrednica bio stav vlasti prema begovima, agrarnom pitanju i zemljišnom vlasništvu općenito.

Izvršene pripreme omogućile su Kamberoviću da postavi “sporno i najvažnije pitanje šta to (beg) uopće znači? Ko su begovi? Je li to plemstvo ili nije? Ko je imao pravo nositi titulu beg? Kako se dokazivalo pravo na titulu? Kako se tokom historije mijenjalo značenje te titule? Da li se uopće mijenjalo? Kako su begovi postali krupni zemljoposjednici?”(39). Raspravljajući o tome u poglavlju *Značenje titule beg u austrougarsko doba* (39-108) konstatira da se u osmanskome periodu ovo pitanje i nije postavljalo i da će se tek nakon 1878. godine, kada je Bosna i Hercegovina postala sastavnim dijelom Monarhije i kada se postavilo pitanje položaja struktura bosanskog društva u odnosu na strukturu austrougarskog društva, pojaviti problem položaja bosanskih begova. Teorije koje su nastale od strane putopisaca ili diplomata, koji su uglavnom bili izvor informacija o begovima do pada Bosne pod austrougarsku vlast, a uglavnom su bosansku stvarnost razumijevali jednostrano i počesto pogrešno, “dokazivale su predosmansko porijeklo bosanskih begova, koji su time smatrani plemstvom”. (44) Kasnija literatura (od V. Čubrilovića /1937/ do S. Džaje /1992/ i M. Imamovića /1997/) “uvela je više reda, ali nikada nije odgovorila na pitanje da li se begovi imaju smatrati plemstvom ili ne, a sve s obzirom na suštinu osmanskog društva, koje – budući da se temeljilo na islamskom pravu nije priznavalo klasne razlike među ljudima, pa time ni bilo kakve povlastice koje bi eventualno mogli uživati predstavnici vladajuće klase...” (44) Čudi dilema Džaje i Imamovića kada je već ranije H. Šabanović (*Bosanski divan*, POF, XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo 1973) ustvrdio da u osmanskome društvu postoji plemstvo, iako ne slično plemstvu kod drugih feudalnih država, i to isključivo vojničko plemstvo u koje je mogao dospjeti svaki podanik musliman ako se istakne zaslugama za državu. Plemički naslov beg pripadao je samo predstavnicima vojnog reda.

Autor analizira stavove austrougarske vlasti, domaćih političkih aktera grupisanih po vjersko-nacionalnoj pripadnosti kao i studije stručnjaka iz Monarhije koji su

nastojali osvijetliti ovo, dosta zamršeno pitanje. U pokušaju njegovog rasvjetljivanja oni su se, pored tumačenja pojmova beg, aga, zemljoposjednik nužno doticali i pojmova čifčija, čifluk sahibija, čifluk, kmet i kmetsko selište. Vezano za inicijativu austrougarskog Ministarstva rata, koje je marta 1911. zatražilo informaciju koji to bosanskohercegovački pripadnici imaju pravo nositi titulu beg, kako se ovo pravo dokazuje i kakav značaj, odnosno plemićki stupanj, pripada ovoj tituli (59), Kamberović je najviše pažnje posvetio studijama Ć. Truhelke i, pogotovo, L. Thalloczya čija je mišljenja Zemaljska vlada uzela kao podlogu prijedloga koji je dostavljen 28. juna 1913. Zajedničkom ministarstvu finansija. Thalloczy je zaključio da bosanskohercegovačka begovska titula označava historijski etabliran stalež *sui generis*; da ova titula ne znači ni austrijsko ni mađarsko plemstvo, ni plemstvo uopće, pa zbog toga begovi nemaju pravo označavati se kao plemići; oni nose begovsku titulu i oslovljavaju se sa “gospodin beg”; svaki beg koji podnese zahtjev za tu titulu ili mu je već titula priznata mora Zemaljskoj vladi ili Zajedničkom ministarstvu finansija priložiti dokaze o tome.

Zemaljska vlada je iznijela mišljenje da se prava pojedinih porodica da nose titulu beg ne mogu dovesti u sumnju i da lista najpoznatijih begovskih porodica koju je Thalloczy priložio svom mišljenju nije kompletna. Šef Zemaljske vlade Potiorek, svjestan implikacija koje bi ispitivanje prava na nošenje begovske titule moglo izazvati, predložio je da se ostane kod dotadašnjeg običaja, po kojem je uprava šutke podnosila nošenje titule beg od strane pripadnika odgovarajućih obitelji. Dajući zajedničku karakteristiku svih naizgled akademskih rasprava, Kamberović zaključuje da su one u pozadini imale širu austrougarsku politiku prema Bosni “u čijoj je osnovi bilo traženje načina da se izmire strateški politički interesi Monarhije, s jedne, te definiraju one društvene strukture unutar bosanskog društva koje će u izvjesnoj mjeri poduprijeti takve interese Monarhije, s druge strane.” (72) Upravo su begovi označeni kao vodeći socijalni sloj muslimanskog društva na koji se imala oslanjati nova vlast čime se kao logičan slijed stvari činilo zadržavanje njihove ekonomske i političke moći. U tom cilju vlast je isticala državotvornost begova i naglašavala njihovu ulogu kao čuvara državne tradicije. Dokazivala je teoriju o njihovom bogumilskom porijeklu i prihvatanju islama od strane plemića, čime je održavan kontinuitet sa bosanskim srednjim vijekom.

Kako ne bi upao u zamku pisaca studija sa kojima raspravlja, autor sebi stavlja u zadatak da begove austrougarskog perioda posmatra u kontekstu tog vremena, a ne onog koje mu je prethodilo (osmanskog) ili onog koje mu je uslijedilo (jugoslovenskog). Nakon iscrpne analize zaključuje da se u 19. stoljeću u Bosni formira novo plemstvo tako da “u vrijeme austrougarske vladavine unutar begovske strukture postoje izvorne begovske porodice - koje su se procesom čiflučenja transformirale u zemljoposjedničku elitu, i novije zemljoposjedničke porodice - koje u

osmansko doba nisu spadale u red begova (zaima) nego su izrasle iz procesa čiflučenja i, postavši krupni zemljoposjednici, ravnopravno se uključile u red begova. ... Ovo krupno zemljoposjedničko plemstvo nosilo je titulu beg, a ne aga.”(81). Pored krupnih zemljoposjedničkih porodica, begovsku titulu nose i porodice koje više nisu zemljoposjedničke, ali zbog svoje historijske uloge zadržavaju taj naslov. Upravo će neke od ovih porodica još potkraj osmanske vladavine postati jezgra muslimanske građanske klase u Bosni i Hercegovini. Formiranjem posebne izborne klase unutar prve izborne kurije za ugledne muslimanske velike posjednike, begove i age u izbornom redu Ustava, Austro-Ugarska je posrednim putem begovima, kao krupnim zemljoposjednicima, priznala poseban status u bosanskom društvu. Štaviše, autor tvrdi kako su upravo u austrougarskom periodu begovske porodice jasno odvajaju od ostalih socijalnih slojeva. Kada razmatra pitanje političkog opredjeljenja begovske strukture Kamberović ističe da ona nije bila homogena i da je veoma teško “uspostaviti jasan kriterij po kojem su se, u političkom pogledu, približavale ili udaljavale pojedine begovske porodice i okupljale oko pojedinih političkih partija. Begovi su ti koji su početkom 20. stoljeća najutjecajni u obje bošnjačke političke stranke (Muslimanska narodna organizacija i Muslimanska napredna (samostalna) stranka, *prim. moja*), a koje su se inače razlikovale u čitavom nizu političkih pitanja”(96). Također, autor posvećuje dužnu pažnju ulozi begova u nacionalnom pokretu Muslimana Bošnjaka, pri čemu se suprotstavlja preovladavajućem stavu historiografije da oni zbog svoje socijalne strukture, ideološkog i obrazovnog profila nisu mogli biti predvodnici modernog nacionalnog pokreta. Bavi se i pitanjem iseljavanja bosanskih begova u Osmansko carstvo, utjecaja te emigracije na formiranje bošnjačke političke pozicije u Bosni i Hercegovini početkom 20. stoljeća, kao i pitanjem propadanja begovskog sloja o čemu zaključuje da, iako je saglasan sa tvrdnjom o kontinuiranom procesu slabljenja ekonomskih pozicija begova poslije 1878, ipak 1918. godine “njihov ekonomski položaj još uvijek (je bio) dovoljno stabilan da zadrže položaj političke i ekonomske elite unutar bošnjačkog društva.” (100). Navedeno je više primjera nasilja nad begovima i njihovom imovinom prvih godina nakon stvaranja jugoslovenske države, kada proces propadanja begova kao socijalne i ekonomske elite doživljava vrhunac.

Nemoguće je begove, čija je jedna od osnovnih odrednica u austrougarskom periodu zemljoposjed, a na osnovu kojeg grade i svoju političku moć, odvojeno posmatrati od agrarnog pitanja uopće. Toga je Kamberović bio svjestan pa dosta pažnje poklanja tretmanu agrarnog pitanja od strane nove vlasti i posebno premjeravanju zemljišta i uvođenju gruntovnih knjiga */Vrste i struktura zemljišnih posjeda (109-178)/*. Konstatira da je to bilo veoma važno za bega, jer je upisan u gruntovnici kao vlasnik čiflučke zemlje, ali je i kmetsko selište postalo predmetom gruntovnog upi-

sa, što ranije nije bio slučaj. I ovom prilikom nastojalo se institucije osmanskog zakonodavstva “prevesti” u austrougarske i općenito evropske okvire, pa su pravnici takvo vlasništvo koje je proisticalo iz mirijskog definirali kao nepotpuno, nešto što je između posjeda i svojine. Ovakav stav često je izazivao reakciju posjednika koji su optuživali vlast da su pri sastavljanju gruntovnice njihovu privatnu imovinu pretvarali u državnu, a njima ostavili samo pravo služnosti. Dalje Kamberović raspravlja o beglucima (dijelu zemljišta koje nije bilo opterećeno kmetopravom i kojim je zemljovlasnik mogao potpuno slobodno raspolagati) uz tvrdnju da su oni kao kategorija vlasništva nastajali pred kraj osmanske uprave, jer ih temeljni osmanski agrarni zakoni – Ramazanski zakon i Saferska naredba ne poznaju i da je razlika između kmetskog selišta i begluka nastala tek iza 1878. godine. Pored toga, suprotstavlja se uvjerenju da su begluci mali kompleksi zemljišta navodeći kao argument žalbe seljaka iz Posavine nakon Prvog svjetskog rata koji su tvrdili da su ponegdje begluci obuhvatali veću površinu od kmetovskih selišta.

Kamberović, u historiografiji uvriježeni naziv otkup kmetova s pravom zamjenjuje pojmom prodaja kmetovskih selišta, jer se, ustvari, nije radilo niokakvom otkupu već su kmetovi (čifčije) kupovali kmetovska selišta od begova i aga. U ovom poglavlju obradio je oblike prodaje kmetovskih selišta uvrštavajući i prijedloge koji nikada nisu ostvareni (slobodna pogodba bega i kmeta, podjela po pola, obligatni način, fakultativni način, prijedlog Ćire Truhelke), intenzitet prodaje selišta, dodajući već poznatim brojkama otkupljenih selišta njihovu površinu i površinu otkupljenih begluka kao i koliko je od toga bilo čiste zemlje, a koliko šuma i pašnjaka. Autor analizira i vjersku strukturu posjednika i kmetova koji su učestvovali u procesu prodaja - kupovina kmetovskih selišta. Razmatrajući uspostavu novih kmetovskih odnosa, Kamberović taj proces posmatra kroz količinu slobodnih beglučkih posjeda i broja kmetovskih selišta koje su posjedovale pojedine begovske porodice, a ne samo kroz dijeljenje već postojećih kmetovskih selišta kako je to bilo u dosadašnjoj historiografiji.

U poglavlju *Teritorijalni okvir i porodična mreža (179-230)* autor nas vodi kroz bosanskohercegovačke regije (Sjeveroistočna Bosna, Bosanska krajina, Jugozapadna Bosna, Hercegovina, Srednja Bosna, Istočna Bosna) i prateći administrativnu organizaciju Bosne i Hercegovine upoznaje nas sa begovskim porodicama. Iako je u svim dijelovima zemlje bilo značajnih begovskih porodica, Kamberović izdvaja sjevernu Bosnu i Bosansku krajinu kao dva regiona sa velikim beglucima i koncentracijom krupnih begovskih porodica. U obradi pojedinih regija navodi sve begovske porodice na tom teritoriju, rangira ih po značaju koji su imale, navodi posjede koje su držali, tabelarno daje strukturu i analizira kmetovska selišta i begluke u vlasništvu begovskih porodica po pojedinim regijama kao i porodičnu mrežu unutar regije i izvan nje. Nakon provedene analize Kamberović zaključuje da su posje-

de u nekim regijama imale i porodice iz drugih krajeva Bosne, što upućuje na veliku isprepletenost posjeda pojedinih porodica početkom 20. stoljeća. Posebnu vrijednost ovom poglavlju daju napomene krcate zanimljivim i vrijednim podacima iz života begovskih porodica.

U drugom dijelu knjige naslovljenom *Zemljoposjednička elita (231-476)* Kamberović je temeljito i sveobuhvatno analizirao zemljišne posjede 46 najkrupnijih begovskih zemljoposjedničkih porodica u vremenu austrougarske vladavine. Autoru je kriterij za ulazak u krupne zemljoposjedničke porodice (fis, soj) bilo posjedovanje 100 ili više kmetskih selišta. Kamberović podvlači da je vrlo teško bilo uspostaviti čvrst kriterij na temelju kojega bi se mogao odrediti broj selišta kao granica između pojedinih slojeva unutar jedinstvene begovske društvene strukture i da se on u svom metodološkom pristupu držao teritorijalnog principa, istovremeno izdvajajući inokosne begovske porodice koje su posjedovale iznad 100 kmetskih selišta i iznad 575 dunuma beglučke zemlje. Radi brzog pronalaženja pojedinih porodica primijenio je abecedni redosljed porodica čije je zemljišne posjede analizirao. Pri obradi ovih porodica Kamberović nastoji da se drži jedinstvenog pristupa: lociranje begovske porodice, njeno porijeklo, najznačajniji predstavnici, važni predstavnici iz vremena austrougarske uprave, porodična mreža, grananje porodice, te posjedi, njihova struktura i rasprostranjenost. Ovaj dio knjige, i u osnovnom tekstu i u napomenama, bogat je vrijednim podacima iz života obrađenih porodica i dobra je osnova za istraživače koji se upuste u pisanje historije neke od ovih porodica, koje su u bosanskohercegovačkoj historiji imale značajnu ulogu. Knjiga još sadrži *Zaključna razmatranja*, *Summary* na engleskom jeziku, impozantan popis korištenih *Izvora i literature* (256 bibliografskih jedinica), *Indeks imena*, *Indeks geografskih imena* i *Bilješku o autoru*.

Autor ove vrijedne knjige otvorio je niz pitanja koja su u dosadašnjoj bosanskohercegovačkoj i jugoistočno-evropskoj historiografiji jednostrano i stereotipno prikazivana. Neka od njih uspio je upotpunosti rasvijetliti, dok će dio njih sačekati novu studiju ovog ili nekog drugog istraživača, koji se bude upustio u rasvjetljavanje ove zamršene, ali nadasve zanimljive problematike. To se prije svega odnosi na apsolviranje mjesta i uloge begovskih porodica koje svoj ugled i mjesto u bošnjačkoj eliti, u austrougarskom periodu, nisu temeljile na zemljišnom veleposjedu. Kamberović je uspio razbiti stereotipnu predstavu o bosanskim begovima kao društvenoj strukturi koja, od prerastanja iz vojničkog u zemljoposjedničko plemstvo u 19. stoljeću, ne igra ulogu društvene elite, nego se pojavljuje kao "parazitski" društveni sloj koji živi od haka svojih kmetova, koje uz to još pljačka i tiraniše. Iskoristivši veliki broj dokumenata iz arhiva u Sarajevu i Beču, objavljene izvore, štampu i relevantnu literaturu Kamberović je načinio vrijedno djelo kojim je obogaćena historiografija Bo-

sne i Hercegovine. Na kraju, savjetujem svima onima koji budu u prilici da pročitaju ovu knjigu, da se ne uplaše velikog broja stranica, jer se neki njeni dijelovi mogu čitati kao da se radi o književnom djelu i podsjećaju na priče iz rodnog kraja ili na scene iz filma *Kod amidže Idriza*. ■

Edin Radušić

Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva.*
Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941,
Beograd, 2005, 458.

Gotovo istovremena pojava nekoliko knjiga na prostoru bivše Jugoslavije na ovu temu govori o značaju nacionalnih manjina za Jugoslaviju između dva svjetska rata: o njihovom odnosu prema državi, o odnosu države prema njima, njihovoj ulozi u odnosima jugoslovenske države sa susjednim zemljama i obrnuto, ukazuje na položaj manjina u raznim sferama života: u kulturi, politici, privredi, crkvi. Komparativnim metodom Zoran Janjetović istražio je položaj pojedinih manjina između sebe i položaj pojedinih manjina u različitim dijelovima zemlje. Položaj nacionalnih manjina u Jugoslaviji poredi se s položajem jugoslovenskih nacionalnih manjina u susjednim zemljama, koje su većinom bile matične zemlje manjina koje su živjele u Jugoslaviji. Na kraju je izvršeno posmatranje svih manjina zajedno u raznim sferama života unutar prve jugoslovenske države. Ovom knjigom nisu obuhvaćene etničke zajednice koje državne vlasti nisu priznavale za nacionalne manjine: jevrejsko, makedonsko, bugarsko stanovništvo, Vlasi (Rumuni) u sjeveroistočnoj Srbiji, Cincari u Makedoniji. U knjizi se govori o: Albancima, Nijemcima, Mađarima, Rumunima u Banatu, Turcima, Rusinima, Slovacima, Česima, Poljacima, Italijanima.

Nakon kratkog historijata naseljavanja pripadnika južnoslovenskih naroda na teritoriji Jugoslavije, autor je na osnovu statistike (za koju naglašava da je nepouzdana), pokušao utvrditi broj pripadnika nacionalnih manjina. U sažetom pregledu istorije odnosa jugoslovenskih naroda s manjinskim narodima konstatuje se da je vjekovni zajednički život stvarao podjele, ali i niti koje su povezivale. Brojni su razlozi što su novi vlastodršci poslije 1918. godine počeli da grade međunacionalne odnose, uglavnom na negativnoj strani vjekovnog zajedničkog života. Oni dijelom leže u dubini promjena na štetu jugoslovenskog stanovništva koje su izazvali pripadnici
